

Г. М. КАНЦАВАЯ

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ ВЕРБАЛЬНАЙ КАМУНІКАЦЫІ Ў ФРАЗЕАЛАГІЗМАХ І ПАРЭМІЯХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Вербальная камунікацыя – гэта «мэтанакіраваны працэс перадачы пры дапамозе мовы (моўнага кода) пэўнага мысленнага зместу» [1, с. 229].

У беларускай мове ў асобную групу можна вылучыць фразеалагізмы і парэміі, якія ўтрымліваюць інфармацыю аб самім працэсе камунікацыі, аб магчымым выніку маўленчага ўзаемадзеяння і ўздзеяння, аб ацэнцы ўдзельнікаў з розных пунктаў погляду і г. д.

Фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі сведчаць пра тое, што слова, камунікатыўная дзейнасць маюць надзвычайную сілу ўздзеяння на чалавека (*Не станеш гаварыць, дык і Бог не пачуе; Мылы язык, ды ўсім целам валодае; язык з Богам гутарыць*).

Вынік камунікацыі можа быць як станоўчым, так і адмоўным (*Язык да Кіева давядзе; Язык і Кіева дапытаецца; Слова – гужы, за сэрца цягнуць; Як датне, то дойдзе да пят колючы; Слова можа параніць і можа загаіць рану; Слова што востры нож: можа чалавека параніць, а то і забіць*). Сам жа працэс камунікацыі ўспрымаецца як немэтанакіраваная і невыніковая форма чалавечага існавання і ацэньваецца надзвычай негатыўна (*Слоў нагаварыў мяшок, а карысці ні на вяршок; Языкам мянціць – не жаць не касіць: спіна не баліць; Языкам масла не саб'еш; Гаманіць – галава не баліць; Словамі сцяну не праб'еш*).

Адмоўная ацэнка распаўсюджваецца на апавядальніка, які характарызуецца як чалавек у цэлым недзелавы, няздольны да прадуктыўнай ці высокакваліфікаванай дзейнасці (*Хто многа гаворыць, той мала робіць; Менш гавары, а больш рабі; Нагаварыў, што не ўмесціш у мяшок, а справы менш як на вяршок; Размоў многа, а справы не відаць; Больш мовы, чым справы; На словах, што на гусях, а на справе, што на балалайцы*).

Пры супрацьпастаўленні маўленчай і іншай выніковай дзейнасці выкарыстоўваюцца члены тэматычных груп «Будоўля, «Сельская гаспадарка» (*Языкам брахаць – не цэпам махаць; Прамовамі мост не збудуеш; Пажаданнямі хаты не паставіш; Языкам і лапця не сплячеш; Языкам капусты не шанкуюць; Хто языком штурмуе, той нямнога навае; Маўчы, пара жыта таўчы; З гутаркі хлеба не паясі*).

Адмоўная ацэнка распаўсюджваецца не толькі на маўленчую дзейнасць, якая супрацьпастаўляецца працоўнай, але і на вербальную камунікацыю, якая суправаджае іншыя віды непрацоўнай дзейнасці (*Без солі, без хлеба худая бяседа; Ёсць што слухаць, ды няма чаго есці*).

Менавіта адсутнасць інфарматыўнасці ў балбатні ацэньваецца моўным калектывам крайне адмоўна. Пра гэта сведчаць фразеалагізмы са значэннем ‘весці пустыя размовы, займацца балбатнёй, пустасловіць’ *пераліваць з пустога ў парожняе, трапаць языком, разводзіць тары-бары, гарадзіць плот, ліць ваду, плесці кашалі, пляскаць языком, таўчы ваду ў ступе, тачыць лясы, травіць баланду, біць язык аб зубы і інш.*

Неінфарматыўны характар камунікацыі асацыіруецца таксама са шматслоўем (*Нагаварыў з тры корабы; Многа гаворана, ды мала сказана; Навёрз сем корабаў; Нагаварыў мех і кайстру; Хораша гаворыш, ды няма чаго слухаць; За яе языком не паспееш і басяком; Гавары, гавары, ды сказвай; Мае пра што гаварыць, але няма чаго слухаць*). Звяртае на сябе ўвагу супрацьпастаўленне лексем *гаварыць – сказаць, гаварыць – слухаць*. Прыметай неінфарматыўнага маўлення можа выступаць шматтэмнасць, якая ўласціва балбатні (*сёе ды тое; то тое то сёе; пятае праз дзясятае, праз пятае ў дзясятае*).

Спынімся на спосабах намінацыі такога роду зносін, якія знаходзяць сваё адлюстраванне ва ўнутранай форме фразеалагізмаў і парэмій.

Па-першае, гэтыя моўныя адзінкі ўтрымліваюць словы, якія асацыіруюцца з гукамі, якія выдаюцца музычнымі іструментамі, неадушаўлёнымі прадметамі. Сюды ж прымыкаюць і фразеалагічныя адзінкі, якія характарызуюць непаступальныя рух языка (*тары-бары, разводзіць тары-бары; Сказаў, як цвіком прабіў; Рынуў слаўцом, як перцам; Сказаў, як у сук уляпіў; Сыпле словам як гарохам; Стукае як у пусты збан; Языком пляце, як у ступе таўкачом таўчэ; Сказаў, што пугаю па вадзе пляснуў; Галава не ведае, што язык апаведае; Язык гаворыць, а галава не ведае*). Акрамя гэтага, у парэміях гэтага тыпу вылучаюцца найменні крыклівых жывёл, якія выдаюць непрыемныя гукі, некаторых відаў птушак і г. д. (*Застракатала, як сарока на дождж; Расквахталася, як курыца на дождж; Брахлавага сабаку здалёку пачуеш; Гэта не ён казаў, а сабака брахаў; Жаба квокча, сваё балота хваліць; Як загаворыць, дык і сабаку не дасць слова прамовіць*).

Па-другое, ва ўнутранай форме фразеалагізмаў і парэмій гэтага тыпу змяшчаецца ўказанне на беззмястоўную, малавыніковую працоўную дзейнасць ці дзейнасць, якая не патрабуе высокай кваліфікацыі (*пераліваць з пустога ў парожняе; таўчы ваду ў ступе; Язык – не ў залік, ты мне справу дай; І шыла, і мыла, і прала, і ткала – і ўсё языком; Поўна плесці, трэба дамоў ісці; Хопіць матаць, пара вузел вязаць*). Часта гэта тыя віды працы, якія выконваліся калектыўна: *тачыць лясы* (лясы – ‘фігурныя слупкі, якімі ўпрыгожвалі лесвічныя поручні’), *разводзіць турусы* (турусы – ‘вялікія аблогавыя вежы з бярвёнаў, якія перакочваліся на нізкіх і тоўстых драўляных колах’) і інш.

Заўважым, што пустаслоўе, недакладнасць маўлення часта асацыіруюцца з маўленнем жанчын. Гэта атрымлівае адлюстраванне ў фіксацыі тых відаў дзейнасці, якімі традыцыйна займаюцца жанчыны (гатаванне ежы, прыбіранне, шыццё, пляценне, вязанне і інш.). Многія з гэтых відаў дзейнасці суправаджаліся ў жаночым калектыве размовамі (*Хопіць матаць, пара вузел вязаць; Варыла – не варыла, абы добра гаварыла; І шыла, і мыла, і прала, і ткала – і ўсё языком; На бабскім языку кароста сядзіць; Бабскія языкі да добра не давядуць; Нагаварылі, што наварылі; Языком пляце, як у ступе таўкачом таўчэ*).

Шматслоўе, пустаслоўе, а таксама недакладная інфармацыя часта атрымліваюць выражэнне праз указанне на пустую, незапоўненую прастору ці, наадварот, аб’ём, запоўнены вялікай колькасцю непатрэбных прадметаў (*пераліваць з пустога ў парожняе; навёрз сем корабаў; сем бочак арыштантаў; Барабаніць, як парожняя бочка; Каб з сямі вёсак сабак пазганяў, то з ім не збрэшуцца; Парожняя бочка звініць, а поўная маўчыць; Нагавораць сорак бочак арыштантаў*).

Непраўдзівасць інфармацыі можа ўспрымацца калектывам і рэзка адмоўна. У гэтым выпадку балбатня, няўменне ацаніць ступень праўдзівасці інфармацыі звязваюцца з агульнай недасканаласцю чалавечай прыроды. Выслоўі змяшчаюць у сваім складзе лексему *язык* (орган маўлення), якая супрацьпастаўляецца лексеме *галава*: *Языком у Вільні, а галавой за печчу; Галава адна, а языкоў дзесяць; Язык балтае, галава не знае; Праз язык галаву сцінаюць; Тады бясконца язык меле, калі галава пустэля*.

У такім выпадку язык набывае самастойнасць, як бы аддзяляецца ад самога чалавека. Чалавек не здольны ўтрымаць язык у паслухмянасці і дазваляе яму самастойна рухацца (*трымай язык на прывязі; трымай язык на замку; прытрымлівай язык; трымай язык за зубамі*). Асабліва небяспечным з’яўляецца спантаннае маўленне, вынік якога нельга прадказаць, а таму такое маўленне небяспечна для гаворачага. Маўленне, як і ўчынкі чалавека, не маюць зваротнай сілы (*Слова не верабей: вылеціць – не зловіш; Выказанага слова да губы не вернеш; Са свайго языка спусціш – на чужым не зловіш; Сказанага слова ніхто за хвост не зловіць; Слоўка як птушка: выпусціў – не вернеш*). Менавіта грэшнасцю чалавечай прыроды абумоўлены, з аднаго боку, недавер да ўтрымліваемай у маўленні інфармацыі, а з другога боку, імгненнае распаўсюджванне такой інфармацыі, якое ўспрымаецца як незалежны ад волі чалавека працэс. Адсюль у парэміях змяшчаецца ўказанне на самастойнае жыццё слова, языка (*На чужы рот гузіка не нашыеш; Людскога языка не завяжаш; Людзям рота нічым не заткнеш; На чужы раток не накінеш платок; Рота людзям не завяжаш; Чужы роцік не каўнерык: яго не зашпіліш; Чужы рот не хлеў: не зачыніш*).

У прыказках і прымаўках часта змяшчаецца ўказанне на сацыяльныя адносіны *сябар – вораг*, дзе ў ролі ворага выступае сам гаворачы ці язык, які набывае самастойнасць (*Язык мой – вораг мой; Ніхто б не знаў, каб сам не сказаў*). Гаворачы найбольш часта прыпадабняецца да драпежнай крыклівай птушкі ці брахлівага сабакі (*Брахлівага сабаку здалёку пачуеш; Воран кармаў ды накармаў; Не цюцька, а брэша; Хто б дзятла знаў, каб не яго дзюба; Хто б дзятла ведаў, каб не яго доўгі нос; Усякая сарока ад свайго языка гіне*).

У парэміях станоўчую ацэнку атрымлівае маўчанне (*Маўчы, то будзеш разумнейшы за разумнага; Больш еш, ды менш гавары; Бойся ўсявышняга і не гавары лішняга; Чым дакучліва бурчаць, лепей памаўчаць; Чуў – не чуў, бачыў – не бачыў – маўчы; Маўчок не пушыць, а ўсё ліха тушыць; Лепш мала гаварыць і многа слухаць; Менш гавары, а больш слухай; Чалавека паслухай, сам памаўчы; Пабольш еш, ды памени гавары; Многа знай, а мала бай; Не ўсё бай, што знаеш; Болей слухай, меней гавары*).

Такім чынам, моўны калектыў адмоўна адносіцца да пустаслоўя і шматслоўя, аднак ён можа ацаніць уменне гаварыць прыгожа. Галоўнае, каб прыгажосць не закланіла інфарматыўнасці маўлення.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Мерещакова, Б. Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мерещакова, В. П. Зинченко. – СПб., 2003. – 632 с.